

PRIMEIRA REPÚBLICA

Tras a renuncia ao trono de Amádeo I en febreiro de 1873, polas distintas dificultades presentes no seu reinado (entre elas a crecente oposición republicana que, durante este breve reinado, tenta conseguir o apoio popular necesario para instaurar a República), o Congreso e o Senado reúnense conxuntamente, formando a Asemblea Nacional, e deciden proclamar o 11 de febreiro de 1873 a República, a pesar de ser maioritariamente monárquicos. A mesma Asemblea Nacional asume todos os poderes e nomea presidente do poder executivo a Estanislao Figueras, quen exercería de xefe do Estado e do Goberno.

Existían fortes diferenzas entre os republicanos sobre a organización política da República:

- os unitarios defendían a creación dunha república unitaria.

- os cantonalistas defendían a configuración dunha federación construída a partir da unión voluntaria dos *cantóns* (unidades políticas inferiores que proclamarían a súa soberanía).

- os federais gradualistas (dirixidos por Pi i Margall) defendían a idea de que unhas Cortes constituíntes da nación española decidisen o reparto de poderes entre o Estado federal e os Estados que formasen a federación.

Ante as tensións formadas por estas diferenzas, convocáronse novas eleccións (celebradas por sufraxio universal masculino, para os maiores de 21 anos) para formar unha Asemblea Nacional constituínte. Foron gañadas polos federais, polo que se proclamou a república federal con Pi i Margall como presidente. Consecuentemente, elaborouse un proxecto de Constitución federal.

Por outra banda, incrementouse a axitación social e política (do que foi partícipe a AIT) e xurdiu con forza o movemento cantonalista. A unión e manifestación de ambos provocaron o fracaso do proxecto de implantar a federación desde arriba e a dimisión de Pi i Margall. Sucedéronlle os gobernos de Nicolás Salmerón e Emilio Castelar, cun proxecto máis unitario, que se apoiaron en militares como Pavía e Martínez Campos para rematar co cantonalismo e a guerra carlista. Os federais descontentos con esta situación, decidiron escoller un novo presidente no Congreso, pero impediuno o xeneral Pavía que disolveu a Asemblea Nacional.

Ante esta situación de baleiro do poder, o xeneral Serrano asumiu o poder executivo da República, suspendendo as garantías constitucionais ata rematar con esa situación de forte inestabilidade e convocar Cortes constituíntes. Isto, favoreceu os intentos de Cánovas del Castillo de restaurar a monarquía na persoa de Afonso de Borbón, quen se presenta como un monarca constitucional e liberal no manifesto de Sandhurst.

O pronunciamento do xeneral Martínez Campos en Sagunto, o 29 de decembro de 1874, supuxo o fin da Primeira República española e a restauración da dinastía dos Borbóns, na figura de Afonso XII.

RESTAURACIÓN

As ideas de Cánovas del Castillo triunfaron tras rematar a Primeira República. Mediante o Manifesto de Sandhurst búscase restablecer, en España, unha monarquía nas mans da dinastía dos Borbóns protagonizada por Afonso XII, fillo de Isabel II. Neste período chamado Restauración Borbónica son coñecidas tres etapas: o reinado de Afonso XII (1875-85), a rexencia de María Cristina de Habsburgo (1885-1902) e o reinado constitucional de Afonso XIII (1902-23), un período coñecido como o da crise da Restauración.

Co pronunciamento de Martínez Campos chegou Afonso XII a España en 1875 e nomeou como presidente do Goberno a Cánovas, que sentou as bases políticas do novo réxime. Segundo as súas ideas a monarquía debía ser constitucional doutrinaria e o goberno debía contar cunha dobre confianza: a da Coroa e a das Cortes. O Goberno debía ser nomeado pola Coroa pero para desempeñar a súa tarefa tiña que contar coa maioría parlamentaria nas Cortes.

Cánovas baseaba a estabilidade no bipartidismo: dous grandes partidos monárquicos (un no Goberno e o outro na oposición) que se alternarían no exercicio do poder. Aplicouse o modelo inglés en España e desta maneira apareceron o Partido Conservador liderado por Cánovas, que incluía os antigos moderados e membros da Unión Liberal, e o Partido Liberal, dirixido por Sagasta, formado polos progresistas e demócratas.

Ademais, consideraba indispensable unha alternancia pacífica no Goberno baseada na quenda de mutuo acordo entre os partidos. Cando o partido gobernante entraba nunha crise política, o rei chamaba ao xefe de partido da oposición para que formara novo goberno. A continuación para que este novo goberno puidera ter o respaldo das Cortes o rei procedía a disolver o Congreso e convocar novas eleccións co fin de que o resultado fora favorable ao goberno. Este mecanismo, no que o goberno non sae da maioría parlamentaria senón dun acordo entre os partidos coa aprobación do rei, levou ao sistema a un proceso continuo de fraude electoral e falseamento dos procesos electorais.

Para fabricar os resultados e o reparto de escanos, o ministro de Gobernación reunía aos gobernadores civís de cada provincia para proceder a nomear aos candidatos e decidir os escanos que se repartirían, de tal maneira que o partido do novo goberno tivese un amplo dominio dos escanos da cámara. A este proceso denominóuselle encadramento.

Para que este proceso culminara de acordo ao previsto era imprescindible contar coa intervención dos caciques. O estreito control do voto que exercían os caciques, base do sistema, sobre as eleccións periódicas, xerou unha cadea de favores e adhesións persoais que impedía no ámbito rural, non así no medio urbano, unhas eleccións libres.

Outra idea importante deste sistema era a necesidade de apartar ao exército da vida política e evitar os pronunciamentos. De aí a importancia do acordo na quenda de goberno entre liberais e conservadores para garantir a estabilidade. Ese acordo (consolidado no Pacto do Pardo con motivo da morte de Afonso XII) afastaría a tentación do pronunciamento. Outro pilar do seu pensamento político en aras da estabilidade era o de devolverlle á Igrexa o seu prestixio perdido durante o sexenio democrático, principalmente no campo educativo. Por último, era esencial que en

materia de dereitos á cidadanía, os partidos do sistema realizaron os avances a partir dun pacto, o que se denominou transaccionismo.

Cánovas convocou eleccións constituíntes e as novas Cortes, con maioría de deputados do Partido Conservador, aprobaron a Constitución de 1876 que era un híbrido entre a doutrinaria do 45, para as cuestións principais de funcionamento, e a do 69, en materia de dereitos. Establecía un réxime oligárquico rexido por unha monarquía constitucional doutrinaria conservadora. A soberanía estaba compartida entre o rei e as Cortes. A Coroa gozaba de importantes prerrogativas xa que nomeaba libremente ao presidente do Goberno, sancionada e promulgaba as leis, tiña dereito de veto, exercía o mando supremo das forzas armadas e dirixía a vida política internacional. Como consecuencia, o rei ademais de reinar tamén gobernaba. As Cortes bicamerais estaban constituídas polo Congreso, cuxos membros serían elixidos polos cidadáns de acordo cunha lei electoral posterior, e o Senado formado por membros vitalicios asignados polo propio rei, por dereito propio ou elixidos polos maiores contribuíntes. As dúas cámaras compartían a iniciativa legal co rei. Os dereitos e liberdades aparecían recollidos, pero redactados de forma xenérica polo que necesitaban un desenvolvemento en leis posteriores de inferior rango. Isto permitía un tratamento máis restritivo. Ademais, esta Constitución establecía o Catolicismo de Estado aínda que tamén se recoñecía a liberdade de conciencia e de culto.

Os gobernos iniciais de Cánovas (1876-1881) estiveron marcados pola necesidade de garantir a consolidación da monarquía restaurada, construír un sistema político de orde, autoritario e moi centralizado e rematar os conflitos pendentes desde o sexenio (conflito carlista e guerra cubana). En 1881 a necesidade dun cambio no poder fixo que Afonso XII optase pola alternancia e se producise a chegada ao goberno do Partido Liberal de Sagasta. A posta en práctica dunha política que permitía máis dereitos e liberdades xerou inquietude entre as clases conservadoras e Cánovas retornou ao poder en 1883. Á morte de Afonso XII, co Pacto do Pardo Cánovas cedeu o goberno ao Partido Liberal e iniciouse o denominado “*gobierno largo*” de Sagasta que desenvolveu unha serie de medidas de carácter claramente liberal e democratizador (lei de asociacións, lei do xurado, lei de sufraxio universal) viciadas pola corrupción do sistema.

Na última década do século XIX consolidouse o sistema da quenda, pois as reformas lexislativas dos liberais foron respectadas polos conservadores, pero os defectos do mesmo fixéronse evidentes coa situación das colonias (guerra de Cuba), o auxe dos rexionalismos convertidos en nacionalismos e as reivindicacións do movemento obreiro. Con isto, aumentou considerablemente a conflitividade social e política que, ao sumarlle o desastre do 98, provocou o inicio dunha grave crise nos anos finais da rexencia de María Cristina.

Este sistema corrupto, que utilizaba calquera recurso para falsear os resultados electorais, foi criticado duramente polo Rexeneracionismo e pola oposición política. Deste modo, en 1902 o trono español recaeu en mans de Afonso XIII, seguindo así a dinastía dos Borbóns e, continuando por conseguinte, o período da Restauración Borbónica, aínda que a acumulación dos conflitos e o descontento co sistema farán considerar este período como o da crise da Restauración.

CUESTIÓN SOCIAL

Na sociedade de clases, que se configurou paralelamente á industrialización e ao desenvolvemento capitalista, existiu unha importante conflitividade social que deu orixe ao nacemento de organizacións que loitaron para conseguir melloras salariais e laborais para a clase traballadora. O conxunto destas actividades chámase movemento obreiro.

Os primeiros episodios de loita obreira son accións desorganizadas de carácter ludita, nas que os obreiros destruían as máquinas que lles quitaban o traballo (destrución de máquinas de fiar en Alcoi en 1821, incendio da fábrica Bonaplata en Barcelona en 1835), contestadas cunha forte represión por parte do goberno e a patronal.

Nun principio os obreiros formaron asociacións de socorro mutuo. Influídas polo socialismo utópico, planéanse como sociedades benéficas e de axuda mutua para facer fronte ós problemas do asociado en caso de enfermidade, despido, morte, etc. Este modelo de organización buscaba evitar a prohibición que impoñía a lexislación liberal para as asociacións obreiras. Desenvólvense a partir da *Lei de sociedades de socorros mutuos de obreiros* de 1839. Estas sociedades terán importancia no téxtil catalán, cun marcado carácter sectorial e local, e reivindicarán o dereito de asociación pleno para poder reclamar melloras salariais e das condicións de traballo. O desenvolvemento destas asociacións producírase durante os breves períodos de goberno progresista (Espartero 1840-1843 / Bienio progresista de 1854-56). Serán prohibidas e perseguidas polos gobernos moderados. Ata 1887, toda asociación de traballadores era considerada delituosa. A lei de Asociacións dese ano do goberno de Sagasta recoñeceu a liberdade sindical.

Na segunda metade do século XIX apareceron novas ideoloxías que tiveron unha fonda repercusión nos movementos sociais: anarquismo e socialismo marxista. O anarquismo defendía a destrución do Estado e de calquera tipo de autoridade, da propiedade privada e das diferenzas socioeconómicas, e que os obreiros debían organizarse en comunas autónomas onde a autoridade fose substituída por acordos libres entre os seus habitantes nunha transformación que debían realizar os propios traballadores. Os socialistas defendían a loita de clases realizada polo proletariado, organizado en sindicatos e partidos políticos obreiros para conquistar o poder e impoñer medidas de forza para ter condicións de vida iguais para todos.

Nun proceso de crecemento e expansión, organizáronse partidos obreiros para loitar pola mellora da clase obreira, manténdose clara a oposición entre anarquistas e socialistas. No 1864 fundouse en Londres a Asociación Internacional de Traballadores (AIT), tamén coñecida como Primeira Internacional, co obxectivo de potenciar a unión e a loita dos traballadores pola súa emancipación en todo o mundo. No ano 1870, en Barcelona, fundouse a Federación Rexional Española, organización federativa constituída por distintas seccións obreiras e integrada na AIT. A FRE da AIT tivo unha marcada influencia anarquista e participou de forma importante da axitación social da primeira república, especialmente no movemento cantonal.

Durante a Restauración o movemento obreiro dividiuse en dúas grandes correntes: anarquismo e socialismo.

- O anarquismo caracterizouse pola súa división. A corrente anarquista maioritaria defendía os principios colectivistas e antiautoritarios e creou nos anos 80 a Federación de Traballadores da Rexión Española (FRTE, herdeira da FRE da AIT), transformada posteriormente en Federación de Resistencia ao Capital. Entre as federacións locais destacou a Solidariedade Obreira. Unicamente a comezos do século XX, e despois do impacto da represión polos sucesos da Semana Tráxica de Barcelona, creouse un sindicato duradeiro de ámbito nacional, a Confederación Nacional do Traballo (CNT en 1910). Pola actitude dalgúns membros desta, os máis radicais rematarán por fundar a Federación Anarquista Ibérica (FAI) durante a ditadura de Primo de Rivera. Unha minoría, en cambio, eran máis extremistas e defendían os atentados contra os intereses e os personaxes das clases dominantes, nesta liña de actuación encádrase a organización anarquista secreta da Man Negra e o terrorismo que sacudiu ao país nos anos finais de século.
- Por outra parte, Pablo Iglesias impulsou o Partido Socialista Obrero Español (PSOE, 1879) e a Unión Xeral de Traballadores (UXT, 1888). Entre o partido e o sindicato existía unha estreita interdependencia, e ambos contribuíron á fundación en París da Segunda Internacional, a cal declarou o Primeiro de Maio como día da clase obreira. O goberno bolxevique xurdido Rusia tras a revolución fundou no 1919 a III Internacional Comunista. Isto provocou un intenso debate sobre si seguir o modelo soviético. Unha parte dos socialistas separáronse e formaron o Partido Comunista de España (PCE).

A finais de século creáronse sociedades obreiras católicas que, desde unha óptica cristiá, buscaban contrarrestar o avance do anarquismo e socialismo, defendían a colaboración de clases e pretendían lograr a concordia social que sostiña a Igrexa.

O incremento dos prezos, a escaseza dos produtos e os impopulares impostos dos consumos orixinaron frecuentes motíns espontáneos contra os responsables.

Ante as protestas obreiras, a actitude do Estado variou dependendo de quen gobernase. En principio, e con gobernos conservadores, apréciase unha postura negativa, pero cara a finais de século aprécianse posturas máis tolerantes, recoñecendo unha serie de dereitos aos traballadores. Aínda así sempre houbo unha forte vixilancia e non dubidaron en empregar a forza, mediante a Garda Civil e o exército, para sufocar as protestas, sobre todo no Primeiro de Maio.

CRISE DA RESTAURACIÓN

O desastre do 98 provocou un descontento xeral na poboación no país. A comezos do século XX o réxime da Restauración entrou nunha nova fase condicionada polas intervencións de Afonso XIII na vida política. Estas intervencións do monarca provocaron unha gran inestabilidade governamental o que derivou nun rexeitamento do sistema e da monarquía, que foi a unha das causas que levou a Primo de Rivera a pronunciarse en 1923 co propósito de solucionar os problemas do país.

A inestabilidade política redundou na debilidade dos gobernos, como mostrou o conflito que enfrontou a militares e catalanistas nos inicios do reinado. O malestar dos militares polas críticas ao exército tras o desastre do 98 provocou o asalto a varios periódicos catalanistas críticos co exército na Barcelona de 1905. Na polémica subseguinte os militares conseguiron o perdón dos asaltantes e a aprobación da *Lei de xurisdicións* (1906) que establecía que os delitos que se considerase que atentaban contra a patria e o exército serían xulgados polos tribunais militares. Destamaneira, ante a debilidade dos gobernos, o poder militar comezou a impoñerse ao poder civil e aflorou unha nova mentalidade militar moi corporativista e que consideraba ao exército o defensor da unidade nacional.

O reinado de Afonso XII estivo marcado polo espírito rexeneracionista que pretendía revisar o sistema e modificar os aspectos necesarios para superar os problemas do país e adaptarse ás novas demandas sociais e políticas. Tras a morte dos fundadores dos partidos dinásticos, Cánovas e Sagasta, produciuse unha crise de liderado en ambas formacións. Os seus sucesores máis destacados, Maura e Canalejas, tentaron unha rexeneración do sistema “*dende arriba*”. Primeiro, o goberno conservador de Maura propuxo unha reforma electoral para evitar a influencia do caciquismo, mais a inclusión na lei electoral do artigo 29 impediu que esta reforma conseguise sanear o sistema pois permitía a elección automática dos candidatos, se estes eran os mesmos ou menos que os escanos en liza por cada circunscrición, o que foi aproveitado polo caciquismo que se pretendía combater.

Tras fracasar as propostas de Maura coa Semana Tráxica, o goberno liberal de Canalejas tentará aplicar un novo proxecto rexeneracionista con un programa de reformas que buscaban afrontar os principais problemas do país: o problema relixioso (lei do cadeado), a cuestión social (reformas na lexislación laboral e medidas de protección social), o problema rexionalista (lei de mancomunidades provinciais) e o problema de Marrocos (creación do *Protectorado*). O asasinato de Canalejas e a oposición conservadora provocaron a paralización e o fracaso das mesmas.

Paralelamente, a oposición, marxinada do sistema canovista, vai recollendo cada vez máis apoios. Os partidos republicanos acadan moita forza co Partido Radical de Lerroux. O PSOE obtén representación no parlamento. Os anarquistas seguen ensanchando as súas bases de apoio e en 1910 crean o seu sindicato, a CNT. En Cataluña, País Vasco e Galicia crecen en importancia os partidos nacionalistas.

Todos estes grupos, e fundamentalmente o movemento obreiro, protagonizan unha serie de conflitos sociais e políticos que contribuíron á decadencia do sistema:

- A semana trágica de Barcelona en 1909, foi a primeira crise grave que sufriu o sistema da Restauración tras a Guerra de Cuba. Foi unha explosión do descontento popular motivada polo embarque dos reservistas destinados a combater na guerra de Marrocos no porto de Barcelona. Entre os amotinados había anarquistas, republicanos e catalanistas que tomaron as calles da cidade durante unha semana. Apareceu o anticlericalismo pois producíronse ataques contra a Igrexa queimando conventos e esnaquizando os seus bens xa que consideraban que a Igrexa beneficiaba aos intereses das clases dominantes. O goberno de Maura respondeu cunha forte represión (fusilamento de Ferrer i Guardia) o que provocou importantes protestas e a súa saída do goberno forzada por Afonso XIII, e apoiada polos liberais. Comezou así a ruptura da quenda de partidos.
- A crise de 1917. A Primeira Guerra Mundial provocou unha importante subida de prezos no país, pero os soldos non aumentaron coa mesma rapidez que os prezos o que desencadeou un gran malestar social. A crise de 1917 considerase a crise máis profunda do sistema da Restauración pois nela confluíron tres tipos de conflitos que debilitaron fortemente o sistema: militar coas demandas das Xuntas de Defensa (nas que os intereses dos militares se impuxeron ao goberno), político coas reclamacións de cambio de réxime político por parte da Asemblea de Parlamentarios e dos grupos catalanistas e social coa folga xeral revolucionaria de agosto de 1917 convocada por socialistas e anarquistas.

En síntese, esta época supuxo o descontento contra o sistema e a mobilización dunha parte moi ampla da poboación o que desembocou na quebra da quenda, dando lugar ao comezo de gobernos de coalición como resultado da fraccionamento dos partidos dinásticos. Ademais, o descontento social aumentou e manifestouse no incremento da afiliación aos sindicatos, no pistoleirismo (atentados, asasinatos) e no aumento da conflitividade social (folgas coma a da Canadense) e nas revoltas campesiñas.

Finalmente, o fracaso militar en Marrocos, provocado polo desastre de Annual, marcará a crise definitiva da Restauración. Esta derrota provocou un forte impacto na opinión pública, unha investigación parlamentaria (expediente Picasso) e a petición de responsabilidades con fortes críticas ao exército, aos políticos e ao rei, co que aumentou a oposición á monarquía.

Ante a cantidade de problemas, o réxime tiña unicamente dúas posibilidades para sobrevivir: democratizarse (alterando as bases sociais e políticas do sistema) ou impor unha solución ditatorial. A incapacidade do réxime de transformarse favoreceu a imposición dunha ditadura en 1923.